

AHLAK VE İKTİSAT

MEHMET BULUT

İstanbul Sabahattin Zaim Üniversitesi

ÖZ

Hem doğuda ve hem de batıda iktisat ile ahlak arasındaki sıkı ilişki modernleşme dönemine kadar devam etmiştir. İslam toplumlarında siyaset gibi iktisat da her zaman ahlak ile birlikte düşünülmüştür. Ancak modernleşme döneminde özellikle de Batı'daki sanayileşme sürecinin hız kazanmasıyla iktisat ile ahlak birbirinden bağımsızlaşmaya başladı. Bu gelişmenin süreçte ortaya çıkan "homo economicus" insan tipi ve Avrupa merkezci (*Eurocentric*) iktisat ve medeniyet anlayışıyla doğrudan ilgisi bulunduğu söylenebilir. Bu yazıda bu yaklaşımın oluşum ve gelişimi yanında ortaya çıkardığı sorunlar analiz edilmekte ve yeni bir çıkış yolu üzerinde durulmaktadır.

Anahtar Kelimeler: İktisat, Ahlak, İslam, Kapitalizm, Ekonomik Adam, Diğergamlık

ETHICS AND ECONOMICS

ABSTRACT

The close relationship between ethics and economics continued both in the East and West until the modernization period. Such as politics economics always has been considered together with ethics in the Islamic societies. However it began to be independent economics and ethics from each other during the modernization period, especially during the acceleration of the industrialization process in the West. It can be said that this development emerged by appearance human-centered type of "homo economicus" and therefore seems directly relations with the Eurocentric economic and civilization concept. It is analyzed the problems posed alongside the formation and development of this approach and focuses on a new way out in this article.

Keywords: Economics, Ethics, Islam, Capitalism, Homoeconomicus, Altruism

Son dönemlerde iktisadın bir bilim mi yoksa bir sanat mı olduğu konusundaki tartışmalar, görünürde bu bilim dalı ile ilgili bilim insanlarının matematik ve doğa bilimleri ile ahlak ve sosyal bilimler arasında sanki bir tercihe mecbur kaldıkları gibi bir sonuca ulaşmıştır. Oysa iktisadın ahlak ve sosyal bilimler içindeki yerini doğru konumlandırarak matematik ve doğa bilimlerinin sağladığı imkanlarla bütünleşerek daha temelli ve kuşatıcı bir bilim olarak yerini alması mümkündür(r). Bunun derinlikli ve kuşatıcı bir yaklaşım yerine Avrupamerkezci (*Eurocentric*) bakış açısına bağlı kalarak mümkün olmadığını peşinen kabul etmek gerekir. Çünkü bu bakış açısının tercihi bellidir. Süreç içinde hakim ortodoksi iktisada yönelik bir çok eleştiriler ortaya çıkmış olmakla birlikte bu modern batı paradigmasının tercihine bağlı olarak şekillenen bir durumdur. Yola çıkarken ahlaki değerleri esas alan modern ekonominin kurucu filozoflarının başında gelen Adam Smith'in tercihinin bu sonuçta önemli bir rolü olduğu söylenebilir.

Modern klasik iktisadın kurucusu Adam Smith 1776 da “*Ulusların Zenginliği*” (*Wealth of Nations*) adlı eserini yayımlamadan 17 yıl önce 1759 da “*Ahlaki Duygular Teorisi*” (*The Theory of Moral Sentiments*) konusunda yazdığı eseriyle İngiltere’de ünlenmişti. *Ahlaki Duygular Teorisi* adlı eserinde “empati”¹ yapan insan tipini dikkate alarak analiz yapan Smith, modern iktisat biliminin kurucu temel metinlerinden kabul edilen *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde ise kendi çıkarını önceleyen “ekonomik insan” “*homo economicus*” bireyi esas alarak yeni bir teorik zemin inşa etmiştir. Smith ekonomik çıkarlarını merkeze alan bu bencil (*egoist*) ve açgözlü insanın bu ahlaki özellikleriyle piyasadaki mal bolluğu ile toplumsal refaha en üst düzeyde katkı sağlayacağı kanaatindedir.

Modern iktisat biliminde teorilerin inşa edildiği bu birey kendi çıkarını önceleyen, fayda ve kârını maksimize etmeyi hayatının en önemli gayesi haline getirmiş bir insandır. Bu ekonomik varlığın tabiatıyla bencil, açgözlü ve hazzı (*hedonist*) bir birey olarak karşımıza çıktığı görülür. Bencil ve açgözlü ahlak anlayışına göre birey kendi çıkarını merkeze alır. Buna göre birey için iyi olan şey makbul, birey için iyi olmayan şey de kötüdür. Yararlı ve faydalı kişiden kişiye değişir. Hazzı ahlak anlayışına göre haz ve zevk veren

1 Adam Smith, *Ahlaki Duygular Teorisi* başlıklı eserinde bireylerin kendilerini başkasının yerine koyabileceğini, böylece karşıdaki kişilerin karşılaştığı durumları daha iyi anlayıp benzer bir tepkiler verebileceğini, sonuçta “sempati” yoluyla onaylama ve red durumunun ortaya çıkabileceğini açıklıkla ifade edebilmektedir. Böylece kişilerdeki bazı duyguların empati yoluyla diğer insanların mutluluğuna hizmet edebileceğini söylemektedir.

her şey insan için iyi, haz ve zevk vermeyen şey kötüdür. İnsanın “empati” yaparak diğergam bir anlayışla başkalarının hazzı ve zevkiyle ilgilenmesi de gereksizdir.

Adam Smith’in *Ahlaki Duygular Teorisi* adlı eserin yazarı ve mesleği itibariyle insanın iç dünyasını en iyi bilen ve tanıyan düşünürlerden biri olduğunu kabul etmemiz gerekir. İnsandaki nefis, ruh, kalp ve akıl gibi yetileri en iyi bilen kişilerden biri olmasına rağmen *Ulusların Zenginliği* adlı eserinde ahlak ve kültür alanını dışlayarak “ekonomik insan”ı esas alıp analiz yaparak attığı temeller sonucunda modern ekonomi biliminin bu soyutlamayı temel alarak gelişmesine sebep olduğu bilinmektedir. İnsanın kendi çıkarı peşinde koşan bir varlık olarak tanımlanması ve buna bağlı kalarak hayatı boyunca temel amacının kar ve fayda maksimizasyonu amacı peşinde koşturması, onu diğer varlıklardan ayıran en önemli özelliklerden biri olan ahlak ve kültür alanından ayrılıp indirgemeci bir yaklaşımla konulara yaklaşılması günümüz iktisat biliminin bütüncül bir yaklaşımla olayları ihata etmesine önemli bir mani teşkil ediyor gibi görünmektedir. Bu durum iktisat biliminin hayatın tüm alanını kuşatmasını engellemekte ve diğer varlık alanlarından bağımsız olarak insan ve toplumu belirli bir sınırlılık çerçevesine mahkum etmektedir.

Diğer varlıklar gibi iç güdüye sahip olan insana akıl ve zeka kabiliyetinin lütefedilmesiyle diğer bütün canlılara hükmetme ve yine sahip kılındığı yeteneklerle ürettiği teknoloji sayesinde tüm canlıların ve cansızların hayatına üstün bir kuvvet kullanabilmek imkanına kavuşmuştur. Dolayısıyla ahlaktan bağımsız bir “ekonomik insan” ın analizde mekezde yer alması durumu hemcinslerinin ötesinde tüm varlıklar alemi için önemli bir sorunun başlangıcına işaret eder. Sonuçta akıl, zeka ve ürettiği teknikle çağımızın insanı zevleri peşinde koşup çıkar maksimizasyonu amacıyla her gün bir adım daha ilerlerken, hem kendi hemcinslerini ve hem de kendi dışındaki çevre ve tabiattaki canlıları dilediği gibi tasarruf etme ve hatta istismar etme yoluna giderek günümüzde bir çok yeni sorunların doğmasına neden olmuştur.

Burada cevap bekleyen önemli sorulardan birisi, modern iktisat biliminin kurucularından Adam Smith’teki bu farklılaşmanın temel nedeni nedir? sorusudur. Bu önemli soruya cevap vermek bu yazının sınırlarını zorlayacak ve üzerinde duracağımız konunun analizini ötelemeyi gerektireceğinden meraklıları için en önemli ihtimali zikretmekle burada iktifa etmek en uygun yol olacaktır. O da; tarihsel olarak iki yüz yılı aşan bir süre boyunca

ca uygulanan ticari kapitalizmin (merkantilizm) son dönemlerine geldiği için yaşadığı coğrafyadaki ülkenin (Britanya) çıkarlarının yeni bir “ekonomi politik” e ihtiyaç duyulduğundan değişim ve dönüşümün sağlanmasında geleneksel değerlere bağlı empatik ve diğergam insan tipi² yerine çıkarıcı ve bencil bir “*homo economicus*” insan tipine ihtiyaç ortaya çıkması ve Smith’in de bu insanı esas alarak bir ekonomi politikin öncüsü olmasıdır.

Modern ekonomide etiğin (ahlak) önemli ölçüde analizde dışarıda tutulduğu konusundaki görüşü güçlü bir şekilde vurgulayan Amartya Sen (2003), Adam Smith’in hem *Ahlaki Duygular Teorisi* ve hem de *Ulusların Zenginliği* adlı eserlerinde “sempati” kavramına sıkı sıkıya bağlı olduğunu ve “*homoeconomicus*” için kişisel çıkarı genel olarak ekonomik faaliyetlere öteki faaliyetlerden üstün bir rol atfetmediğini düşünmektedir. Evet Smith’in kişisel çıkar dürtüsünü ekonomik faaliyetin tek yönlendiricisi olarak belirlemediğini gösteren bölümlerin varlığı söz konusudur. Ancak bunlar *Ahlaki Duygular Teorisi*’nde kalmıştır. Burada esas mesele iktisatçıların, Smith’ten, *Ahlaki Duygular Teorisi*’nden *Ulusların Zenginliği*’ne geçerken çözülmeyle bekleyen “ahlaki çelişkiyi” ve “ahlak-iktisat” ilişkisini olduğu gibi kabullenmeleri ve bu meseleyle ciddi bir biçimde hesaplaşmaktan uzak durmalarıdır.

Tabiiyle “*homo economicus*” paradigmasına göre inşaa edilen modern iktisat bilminde insan için bu dünyada ihtiyaçlar sınırsız, fakat ihtiyaçları karşılayacak olan kaynaklar sınırsızdır. Oysa insan denem varlığın ahlaki boyutu dikkate alınmış olsaydı sanki arzularla ihtiyaçların birbirine karıştırılmış olduğu daha kolay anlaşılabilirdi. Burada nefsi arzuların sınırsızlığı konusu dikkat çekmektedir. Adam Smith’in çok iyi bildiği ve ahlakın en temel konusu olan “insan nefsi” üzerinde derin vukufiyeti olduğu konusuna yukarıda değinilmişti. Dolayısıyla sanki Smith’in burada bilinçli bir tercihi söz konusudur.

Konunun uzmanlarınca gayet iyi bilindiği üzere Ortaçağ Hıristiyanlık düşüncesine göre insan “günahkardır” ve doğası doğuştan kötülük üzeredir. Yine aynı anlayış ahlakının değişmeyeceği yönünde bir ön kabule sahiptir. Bu yaklaşımın doğal sonucu olarak insanın eğitim ile ıslahı mümkün olmadığından kontrol altında bulundurulması gerekir. Bundan dolayıdır ki Ortaçağ Avrupasında bin yıla yakın bir dönemde insan ve toplum kendi başına bırakılmaması ve mutlaka bir otoritenin altında yaşaması gerekir an-

2 İktisat bilimi alanına deneysel bir araştırmaya dayanılarak altüst ve diğergamlık açısından ulaşılan sonuçlar bağlamında yeni bir yaklaşım için bakınız (Bulut vd 2013 ve Bulut vd 2012).

layışı hakimdir. Bu anlayıştan dolayı insanlar Ortaçağ boyunca din adamları (Papa'lar) ve Kilisenin sıkı vesayeti ve kontrolü altında tutulmuşlardır.

Oysa aynı dönemde İslam dünyasındaki genel kabule göre insan doğuştan “masumdur” ve temiz bir fitrat üzere doğar. İnsan için asıl mesele her türlü vesayetten kurtarılması ve tüm fanilerin kontrolünden çıkarılıp gerçek özgürlüğe kavuşturulmasıdır³. İnsan tabiatı gereği hem iyiye ve hem de kötülüğe eğimlidir. İnsan bu bağlamda “iyiyi veya kötüyü” seçme özgürlüğüne sahiptir. Bu dünyadaki imtihanın sırrı da bu seçime bağlıdır. Dolayısıyla insan doğası sahip olduğu nefis, akıl, ruh üçlüsüne bağlı olan tabiatı (huy ve ahlakı) eğitim yoluyla değiştirilmesi ve geliştirilmesi mümkündür.

Deyim yerindeyse Avrupa’da aydınlanma düşüncesinin ortaya çıkışının temel nedeni Kilise ve din adamlarının “insan” ile ilgili bu kısıtlamaya dayanan tasavvurları olmuştur. Buradan insanın gerçekliğinden hareketle din ve akıl arasındaki uzlaşma ile bir yol mümkün olabilirdi. Ancak uzlaşma yerine aydınlanma düşüncesi ve liberal ideoloji çözümü kilise ve dine karşı toptan karşı çıkmada buldu. Bu süreçte Modern Avrupa sekülerizmi tercih ederek dini tümüyle hayatın dışına itip özgür bireyi tercih etmiş gibi görünmektedir. Bu tercihin sonucunda ortaya çıkan “özgür birey” de artık dini veya ahlaki alan da dahil hiç bir konuda sınır tanımayan, “nefsi” arzularının peşinde koşarak ömür sürecek ve ekonomide de çıkarlarını maksimize edeceklerdir.

Öyle görülüyor ki Smith bu insanı tarif etmeseydi başka bir düşünür de çıkıp böyle bir insanı merkeze alıp Batı merkezli modern ekonomik anlayışı inşa edecekti. Bilindiği üzere Adam Smith’ten önce Spinoza ve Hobbes “bencil”liği diğergamlığın önüne koyarak, “diğeri”ni tercih etmenin ilk erdem olmadığını zaten belirtmişlerdi. Hobbes’a göre “insan insanın kurdudur” ve kendini koruma isteğinden dolayı sürekli diğeriyle çatışma içindedir. Bu çatışmayı önlemek için ahlak veya din değil otorite yani devlet gerekmektedir. Deyim yerindeyse bu yeni dönemde ahlaka değil hukuk ve devlete ihtiyaç vardı⁴. Bu devlette de rasyonel, hesap yapan, bireyci ve kendi

3 İslam akaidinde en önemli mesele tevhide ulaşmaktır. Tevhide ulaşmak için de insanla Allah arasındaki tüm engellerin kaldırılması en öncelikli meseledir.

4 Bununla birlikte modernleşme döneminde Batıda da evrensel ahlak ilkelerini savunan düşünürlerin olduğunu belirtmek gerekir. Bu düşünürlerden Bentam, Mill ve Bergson gibi düşünürler evrensel ahlaki değerlerin subjektif (öznel) olduğunu savunurken; Eflatun, Spinoza ve Kant gibi filozoflar evrensel ahlak yasalarının objektif (nesnel) özelliklerine vurgu yapmışlardır. Özellikle Kant’ın (2013, 78) Ahlak

çıkartı peşinde koşan bireylerden ve burjuva sınıfından oluşan milli çıkartları önceleyen kapitalist milli devletti. Daha açık bir ifadeyle bu tercih ekonomide kapitalizmde karar kılan Modern Batı Medeniyetinin kurucu filizolarının en önemli ve bilinçli tercihlerinden biri gibi görünmektedir.

Kapitalizm ve Ahlak

Kapitalizm, modern batı medeniyetinin ürünü olan bir iktisadi sistemdir. Tarihsel süreçte merkantilist dönemdeki ticaret kapitalizminden fizyokrazi ve liberal kapitalizme, sosyalleş(tiril)miş kapitalizmden ve devletçi kapitalizme kadar farklı şekilleri bulunmaktadır. Hiç şüphesiz bu sistemin hukuk ve ahlaktan bağımsız olarak servet (*wealth*) ile sermaye (*capital*) ve bu unsurların sahipleri konusundaki öncelikleri ve tercihleri onu diğer sistemlerden ayıran en önemli özelliğidir.

Henry Pirenne (2015) kapitalizmi “servetin istikrarlı bir şekilde artma eğilimi” olarak tanımlaması ve sürecin başlangıcını onüçüncü yüzyıla kadar götürmesinin haklılığı bir tarafa bırakılırsa Adam Smith (1776) Fernand Braudel (1972, 1984) ve Immanuel Wallerstein’in (1974-80) analizlerine⁵ dikkatimizi yoğunlaştırdığımızda Avrupalı tüccarların Asya’daki ipek ve baharat ticareti sonucunda biriken değerlerle Amerika’dan Avrupa’ya gemilerle transfer edilen altın ve gümüşlerin XVI. yüzyılda bu eski kıtada sermaye birikiminde bir yoğunluğun ortaya çıkmasıyla uzun bir dönem (bin yıl) hüküm süren ortaçağ feodal anlayışı yerini sistem olarak ticaret kapitalizmine (merkantilizm) bıraktığı konusunda genel bir kabulün olduğu izlenimine ulaşabileceğimiz kanatını taşıyorum. Ekonomik ve siyasal kurumlar başta olmak üzere yapısal ve kurumsal değişikliklerle birlikte toprak mülkiyeti başta olmak üzere ticari ve endüstriyel alanda işbölümü ve işçi sınıfıyla sermaye sınıfının ayrışması sonucunda sistem ete kemiğe bürünmüş görünmektedir. Yine Pirenne’nin (2015) de üzerinde durduğu Avrupa’da kentlerin ortaya çıkmaya başlaması ve bu sürecin iç ticaret yanında uluslararası ticarete uzanan etkisi sonucu belli başlı bölgelerde nüfus ve sermaye

---

Metafizik’inin Temellendirilmesi başlıklı eserine, fizik etik ve mantık arasındaki ilişkiyi analiz ederek başlaması ve amaçlar krallığında her şeyin ya fiyatı veya değerli olduğunu belirtir ve her türlü fiyatın üstünde olan ve eşdeğeri olmayanın değerli olduğunu belirterek ahlaka vurgu yapmasının bu çerçevede önemine değinmekte yarar vardır.

5 Kapitalizmin oluşumu ve gelişiminde ticaret kapitalizminin (merkantilizm), merkez ülkesi Hollanda, (*United Provinces*) sanayi kapitalizminin merkez ülkesi İngiltere, (*United Kingdom*) ve finans kapitalizminin merkez ülkesi de Amerika Birleşik Devletleri’nin (*United States*), her birinin Birleşik (*United*) olarak başlamasının sırn üzerinde tefekkür etmekte yarar vardır.

yoğunluğunun artmasıyla birlikte Avrupa'daki yapısal değişime, zihniyet ve ahlak alanındaki dönüşüm eşlik etmiştir⁶

Marksist gelenek yapısal değişime bağlı olarak sistem olarak kapitalizmin XVI. yüzyılda ortaya çıktığını söylerken Weberyen açıklama modelinde de aynı yüzyılda dinde reform süreciyle birlikte ekonomik ve sosyal ilişkilerde yeni bir sürecin geliştiğine vurgu yapar. Hiç şüphesiz Weber (2014) kapitalizmin oluşumunun yegane nedeni olarak protestanlıktır gibi bir sonuca ulaşmış değildir. Bununla birlikte protestanlığın Avrupa'da iktisadi faaliyetlerin rasyonelleşmesi sürecinde önemli bir rol oynadığını ve bu sistemin yayılmasına katkıda bulunan akımlardan biri olduğuna ve sistemin şekillenmesinde önemli bir rolü bulunduğuna vurgu yapar. Weberyen açıklama modeli çerçevesinde bakıldığında rasyonel bireyin ortaya çıkışında zihniyetteki değişim ve dindeki reformun etkisi sonucu Batı Avrupa'da kapitalizmin oluşumu ve gelişiminde yeni ekonomik aktörlerin ahlaki alanla ilişkisi önemle üzerinde durulmayı hak eden bir konudur.

Jean Baechler (1994) kapitalizmin oluşum ve gelişim sürecini açıklarken kilise ve devletin birbirinden ayrılması, dinsel düşünce ve ahlak alanında ortaya çıkan yeni anlayış, işçi, işveren (burjuva) sınıflarının oluşumuna vurgu yaparken, bu sistemin ortaya çıkmasıyla birlikte Batıda din ve ahlak, siyaset ve ekonomi ile ideoloji ve kültür alanlarında yeni bir anlayışın ortaya çıktığını anlatırken böyle bir sistemin oluşumunun yalnızca Batı toplumunda ortaya çıkabileceğine işaret etmektedir.

Merkantilist dönemde Avrupalılar Afrika, Asya ve Amerika kıtalarında yepyeni bir anlayışla koloniyalist ve emperyalist politikalarla üretim faktörlerinin tekeli ele geçirip tüm kaynakları kontrol etmeye yöneldiler. Kolonilerden vergi, hammadde ve emek (köle) yoluyla kendi ülkelerine kaynakları transfer ettiler. Merkantilistlerin ülkeleri dışındaki en önemli amacı koloni sayısını arttırmak, ülkelerindeki altın ve gümüş bolluğunu sağlamak, zenginlik ve kaynakların tekeli ele geçirmektir. Avrupalı "ekonomik adam" ların hukuk ekonomi bağlamında yapılacak değerlendirme bir tarafa, Asya, Afrika ve Amerika'daki yerlilere yapılan muameleler yanında buralarda kontrolü

6 İbn Haldun, ticaret ve endüstriyel üretimin daha çok geliştiği şehirlerde yaşayan hadarilerin (şehirli) şehirli olmayan bedevilere (köylülere) göre ahlaken daha düşük düzeyde bir hayat sürdüklerine işaret eder. Şehirde yaşayanların iki yüzlülük, riyakarlık, döneklilik, bencilik, yalancılık, menfaatperestlik, şekilcilik, hilekarlık ve kurnazlık yönünden kırdaki yaşayanlara göre daha önde olduklarını belirten İbn Haldun ekonomik şartların bozukluğu, ticaret, üretim ve tüketimdeki dengesizlikler ve özellikle gelir dağılımındaki adaletsizliklerin bu sonuçta önemli bir rol oynadığına işaret eder (İbn Haldun 2011, 117).

ele geçirmek için geliştirilen ve uygulanan politikalarla şekillenen modern kapitalist ekonomik sistemin ahlakla imtihanında vicdanları sızlatacak manzaları gündeme getireceği herkesin ittifak edeceği bir husustur.

Batı Avrupa bu yolu takip ederek modernleşti, sanayileşti ve büyüdü. Ekonomi ahlakın önündeydi. Hatta hukuk da kendi çıkarlarına göre şekillendi ve uygulandı. Yani ekonomi ahlakın önüne geçtiği gibi hukukun da önüne geçti. Tabii bir süre sonra bu gidişatın sosyal maliyeti ortaya çıkmaya başladı. Bu süreçte Karl Marks (2011) ve O'nun şakirdleri XIX. yüzyılda “bu kadar da olmaz” demeye başladılar. Böylece biraz da “eşitlik” olsun dendi. Yani “hukuk” kendi halkı için böylece hayata geçmeye başladı. Ama uluslararası alanda amansız bir rekabet başladı. Bu rekabet sonucunda iki dünya savaşı yaşandı ve milyonlarca insan öldü. Bu savaşların temel nedeni kaynakları kim tarafından kontrol edeceği, bu rekabette hangi gücün veya ülkenin daha büyük ve önde olacağıydı. Dolayısıyla son yüzyıllardaki savaşların nedenlerinin daha çok “ekonomik” olduğu söylenebilir. Bu gün de hala dünyanın belli başlı güçleri bunun için rekabet etmeye, rekabetin ötesinde savaşmaya devam etmektedir.

Modernleşme sürecinde bu yeni Avrupa’da ulus merkezli temel aktör olan özgür birey ve radikal bir sınıf olarak burjuva hesap yapan (rasyonelite), kendi bireysel çıkarını önceleyen, ekonomik çıkarı herşeyden fazla önemseyen ötekine kendi çıkarına hizmet ettiği ölçüde anlayış ve hoşgörü gösteren, değilse ona hayat hakkı bile tanımayan, en azından berteraf eden bir tercihle modern kapitalizmin temelleri atılmış olduğu açıktır. Tarihsel süreçte kapitalizmin serüveninde ahlakı gündeme getirmek bazılarınca yadırgansa da bu hesaplaşma gerçekleşmeden liberalizmin örtüsü altındaki gerçeklikleri fark etmek güçleşir.

Tarihsel süreçte kapitalizmin gelişim sürecinde yaşanan ahlak-iktisat ve hukuk-iktisat ilişkileri analiz edilmeden klasik, neo-klasik ve yeni klasik iktisatçılar ile birlikte liberal düşünür ve filozofların bize söyleyeceklerini bir yere oturtma imkanımız zor görünmektedir. Tabiatıyla tarihçi okul, kurumcular ve marksist geleneğin bu çerçevedeki tespitlerinin ayrı bir önemi vardır. Ancak son kertede Avrupamerkezci bakış açısıyla malul bu ekollerin de iktisat ahlak ilişkisinde ıskaladıkları noktalar az değildir.

The Moral Economy başlıklı kitabında erken modern dönem Avrupası’nda kilise ile devlet ve aristokratlar ile tüccarlar arasındaki mücadeleyi analiz eden Laurence Fontaine (2008) feodalitinin çözülüşü ve kapitalizmin oluşumu ve

gelişim sürecinde ekonomik aktörlerin ahlaki alandaki yeni tercihlerini yaparken yaşadıkları gerilimi sürükleyici bir üslupla tasvir eder.

Adam Smith başta olmak üzere modern ekonominin kurucu babaları klasik iktisatçılar XVIII. yüzyılda doğal düzenin keşfiyle yola çımişlar ve deyim yerindeyse “küçük kainat” olan insanla gerçek kainatın ileyişi arasındaki uyuma bağılı bir ekonomik ve sosyal düzen tasavvur etmişlerdi. Esasen bu doğal ve tabii düzen ideal bir düzendi. Fakat çıkarından başka bir şeyi dikkate almayan, bu dünyada başıboş bırakıldığını zanneden, başta ahlaki sınırlar olmak üzere herhangi bir sınırlamayı kabul etmeyen nefsinin sınırsız arzu ve istekleri peşinde koşan insanın kontrolsüz güç olarak iki dünya savaşında bir çok çıkar çatışmasının sonucunda yirminci yüzyılda milyonlarca insanın ölümüne sebebiyet verdi. Ekonomik çıkar mücadelesi ve savaşları yanında açıklıktan ölen milyonlarca insanın varlığı, çevre kirliliğı, ozon tabakasının delinmesi, sera gazları vb. gibi insanlığı tehdit eden bir çok yeni sorun üretmiş bulunmaktadır.

Günümüzde yaygınlaşan kapitalist anlayışın da etkisiyle ekonomide sadece kendi çıkarını maksimize hedefine yoğunlaşmış bireyler ve firmalar için öncelik daha çok kazanmak olunca kainatın “mükerrer varlığı” eşref-i mahlukat” olan insan başta olmak üzere doğada yaşayan tüm canlıların öncelikleri bir tarafa bırakılarak tabii düzen büyük tehdit altındadır. İnsanlığın en temel hakkı olan temiz su ve tabii ve doğal beslenme başta olmak üzere en tabi ihtiyaçlarla ilgili yüzlerce sorun insanlığın gündeminde çözüm beklemektedir. Ahlaki değerler ve bu çerçevede insane sadece “insan” olduğu için saygıyı hak eden insanın hak hukuk ihlalleri boyutunda ulaştığı seviye ekonomi ile ahlak ve hukuk arasındaki ilişkilerin yeniden düşünülmesini gerekli kılmaktadır. Bu durum da ister istemez gidilen bu yolun ve sürecin sorgulanması ve yeni bir iktisat ve ahlak ilişkisinin imkanlarını düşünmeyi zorunlu kılmaktadır.

Yeni Bir İktisat-Ahlak Anlayışına Doğru

Modern zamanlarda iktisadın teknik (mühendislik-matematik) ile etik ve sosyal bilimler arasında bir tercihle karşı karşıya kaldığını düşünen Amartya Sen (2003), günümüzdeki iktisat paradigması ve uygulamalarına hukuk yanında etik açıdan bakıldığında dikkat çekici sonuçlara ulaşacağımızı düşünmektedir. Bu konuya heterodoks bir yaklaşım yerine ortodoksi bir iktisatçı olarak bakan Sen’in bu düşünceleri dikkate değer olmakla birlikte

konuyu ortodoksi içinde çözümlenmenin zor olduğu söylenebilir. Çünkü yukarıda da üzerinde durulduğu gibi bu modern batı medeniyetinin tercihidir ve son kertede davranış kodları ve sonuçlar o maksad ve murada göre şekillenmektedir. O nedenle ekonomik alanla ilgili ahlak bir tarafa hukukun ne kadar uygulama imkanı bulduğu bile ayrı bir tartışma konusudur.

XIX ve XX. yüzyıllar ahlak bir tarafa iktisadi alanda yaşanan hukuk ihlalleri saymakla bitmez. XXI. yüzyılın başlarında da durum değişmiş değildir. Kapitalist sistemde bireyler gibi sınıflar, kurumlar ve devletler de öyle davranmaya devam edebilmektedir. Kapitalist burjuva sınıfı kuralı çıkarına göre koyma eğilimindedir ve son sözü onlar söylemektedir. Devletler de yeri geldiğinde büyük sermaye guruplarını dikkate alarak kararlar vermektedir. Büyük sermaye guruplarının çıkarları neyi gerektiriyorsa “*homoeconomicus*” anlayışına bağlı kalarak öyle davranılmaktadırlar.

Yaşanan ekonomik kriz dönemleri de dahil olmak üzere hukuki kılıflar bulunabilse bile devlet adamlarının iş adamlarıyla olan ilişkileri yanında özellikle borsaya açık şirketlerdeki CEO (Genel Müdür) düzeyindeki kişilere büyük kitleler teşkil eden atomize olmuş ortakların rızası dışında çok küçük bir hisseye sahip kişiler tarafından tahsis edilen maaş ve primlerin ahlaki açıdan değerlendirilmesi durumunda çok farklı sonuçlara ulaşma imkanı vardır.

Amerika Birleşik Devletleri’nde 2008 yılında yaşanan ekonomik krizden sonra devlet bazı şirketlerin batmasına açık açık rıza gösterirken bazılarını kurtarmak için ise neredeyse gayri safi yurt içi hasıladan fazla para basarak tüm topluma önemli bir maliyet yüklemekten kaçınmamıştır. Oysa piyasa ekonomisi ve rekabet anlayışına göre “batan batır kalan kalır” olmalıydı. Ama sermaye sınıfı söz konusu olduğunda piyasa sisteminin bilinen kuralları farklı olabiliyordu. Yine bu krizin yaşandığı dönemlerde borsaya kote şirketlerin bazı Genel Müdürlerinin astronomik düzeyde maaş almalarının hukuki olduğu söylenebilir olsa da ahlaki açıdan bu ücretlerin açıklanması zor görünmektedir. Fiyatların düşmemesi için sermaye sınıfının üretilen malların telef edilmesi konusundaki tasarrufları yanında, açlık ve susuzlukla başbaşa bırakılan milyonlarca insanın ülkelerinde veya yollarda ölüme terk edilmesinde bencil ve egoist “*homoeconomicus*” un ahlaki yönünü sormak her vicdanlı insanın en doğal hakkı olduğu açıktır⁷. Ancak çıkış yolu için tarihsel

7 Açlıktan ölen milyonlarca insanın varlığı bilindiği halde günümüz ekonomi dünyasında fiyatların düşmemesi ve elde edilecek kann azalmaması için tonlarca buğday veya gıda ürünlerini denize döken veya

olarak bu alanda alını açık olan coğrafyalardaki sorumlu düşünürlerin hakkı yanında bir o kadar da sorumluluğu bulunduğu gözden kaçmamalıdır.

Demek oluyor ki bu dünyada başı boş bırakıldığını zanneden, ahla-ki hatta hukuki sınır tanımayan günümüz ekonomi biliminin zevk ve haz peşinde koşan “*homo economicus*” bireyi karşısında esasen fitraten var olan ruh ve beden ihtiyaçlarını birlikte düşünecek ve kainatla barışık yeni bir insanın varlığına pratikte olduğu kadar teoride de ihtiyaç vardır. Eski Yuna Filozofu Sokrat’ın “kendini bilmek”, Yunus Emre’nin “bir ben vardır ben-den içeri” dediği O eşrefi mahlukatın keşfedilmesiyle teorisyenler açısından iktisat ve ahlak arasında yeni bir tasavvur ve tanımlamalar ortaya çıkacaktır. Peki günümüzde bu anlayışın nerede ortaya çıkması beklenebilir? Doğuda mı Batıda mı? Yoksa başka bir coğrafyada mı? Yaşadığımız coğrafyanın birikimine ve tarihsel tecrübelerine bakarak konuya bakmakta yarar vardır.

Batı denince iki önemli coğrafyafı merkez anlaşılmalıdır: Kuzey Batı Avrupa ve Kuzey Amerika. Modern iktisadın doğduğu yer Kuzey Batı Avrupa. Sonraki yüzyıllarda aynı anlayış Kuzey Amerika’ya da hakim oldu. XIX. Yüzyılın ortalarından itibaren “*homo economicus*” anlayışındaki burjuva sınıfının öncülüğünde sanayileşme sürecinde yol alan Kuzey Batı Avrupa dünyanın diğer bölgelerine göre daha hızlı büyümeye başladı. Aynı dönemlerden itibaren Osmanlı coğrafyası ile de iktisadi büyüme alanındaki mesafeyi açmaya başladı. Kendi çıkarı peşinde koşan “*homo economicus*” önüne çıkan tüm engelleri berteraf etti ve deyim yerindeyse iktisadi büyüme yarışında öne geçti. Bu sonuçtan yola çıkarak yıllarca Batı dışındaki toplumlarda en çok şu soru soruldu: Neden “Biz” de Batılılar gibi sermaye birikimi sağlayamadık, büyüyemedik, sanayileşemedik ve kapitalistleşemedik? Bu sorunun “Doğu” için cevabını bir kenara bırakarak Osmanlı dünyası için sorarsak, ahlaktan bağımsız bir “*homo economicus*” a dayanan bir iktisat anlayışının imkanını araştırmadan bu sorunun haklı ve doğru bir soru olup olmadığı, Osmanlılar’ın gerçekten Batılılar gibi sermaye birikimi, sanayileşme, iktisadi büyüme ve kapitalistleşme konusunda görnüllü olup olmadıkları konusu da hala cevap bekleyen en önemli meselerden biridir. Modern kapitalizmin yükseliş sürecinde Osmanlılar’ın farklı bir ekonomi politik tercihte buldukları anlaşılmalıdır. Başta dış ticaret politikaları olmak üzere “bolluk ekonomisi” yaklaşımıyla piyasada bol ve ucuz mal bulundurma an-

---

çürümeye terk edip pazara sunmayan ekonomik aktörlerin bu davranışlarının sonuçları gün be gün tüm insanlığı tehdit etmeye başlamıştır.

layışları çerçevesinde tüm “*ibadullahın ter fi i ahvali*”ni (Allahın kullarının refahını yükseltmek) en önemli öncelik olarak belirledikleri anlaşılmaktadır.

Bu tercihle uyumlu olarak insanın sahip olduğu varlığın diğer insanlar ve toplum için vazgeçilip başışlanmasını ifade eden vakıf anlayışıyla “*homoeconomicus*” yerine diğergamlığa dayalı bir iktisadi anlayışın benimsendiği görülmektedir. Vakıfların sosyal ve ekonomik hayat içindeki ağırlığına bakıldığında Osmanlı coğrafyasında kapitalizmin Batıdaki merkez ülkelerinden çok farklı bir anlayışı benimsedikleri anlaşılmaktadır. Bu farklı tercihte insana ve topluma bakıştaki farklılığın önemli bir yeri vardır.

Osmanlı iktisadi zihniyetin anlaşılmasında Klasik dönem Osmanlı ulemasının sembol isimlerinden biri olan Kınalızade Ali Efendi’nin *Ahlak-ı Alai* adlı eserinin tasnifinde ve meseleyi analizinde iktisat ve siyasete göre ahlak ve adaleti öncelemesi bu toplumdaki ekonomi anlayışının Batılı kapitalist toplumlardan farklı olduğunu ortaya koymaktadır. Kendisinden önceki Nasiruddin Tusi’nin *Ahlak-ı Nasiri*’ si ile Celaleddin Devvani’nin *Ahlak-ı Celali*’ si gibi eserler başta olmak üzere Gazali, Sühreverdi, Cürçani, İbn Sina ve İbn Miskeveyh gibi islam düşünürleri ve eserlerinin derin etkisi görülen Kınalızade bir anlamda Osmanlı döneminde aynı geleneği devam ettirmiş ve ekonomide toplumsal ahlaki oluşturan bireysel ahlak ile aile ahlakını analizinde merkeze almış ve siyaset ve devlet adamlarının bu ahl çerçevesinde toplumla bütünleşmesinin önemini çok açık bir biçimde ortaya koymuştur (Kınalızade (2007)).

Cumhuriyet döneminde Sabri Ülgener’in (1991) aynı soruyla yola çıkarak, analizinde Mevlana, Gazali, Feriduddin Attar, İbni Haldun, Kınalızade Ali Efendi, İbni Haldun, Sadi Şirazi, Erzurumlu İbrahim Hakkı gibi ahlak filozoflarının izinden giden bir toplumun Sombart’ın Yahudilik ve kapitalizm ahlakı ile Weber’in Protestan Ahlak ve Kapitalizm adlı eserinde resmettiği kapitalistleşmenin Osmanlı toplumunda gerçekleşmemiş olmasını hayıflanarak “olumsuz” bir şekilde cevaplamış olması bir tarafa bırakılırsa, Osmanlı insanının bireysel ahlakı ile iktisadi kararları arasında kurduğu ilişki bize önemli bir ip ucu verir. Evet Osmanlı ahlak anlayışı ve vicdanı Batılı tarzda bir iktisadi büyüme ve kalkınmaya imkan tanımadı. Çünkü Osmanlı yöneticileri ve toplumunun Batılı anlamdaki “*homoeconomicus*” tan farklı bir önceliği vardı. Merhamet, infak, paylaşma, isar gibi önceliklerin varlığı “diğerini kendin gibi düşünme” ve hatta “diğerini kendine tercih etme” an-

layışının diğergamlık ve altruist iktisat anlayışını beslediği söyleyenebilir⁸. Bu tercihin Osmanlı dünyasında birey, toplum ve devlet adamları olarak benimsenen ahlak anlayışı, daha doğru bir deyimle tercih edilen ahlaki iktisat anlayışıyla doğrudan ilgisi bulunmaktadır. Bu durumun Osmanlı entelizeniyası ve alimleri tarafından da beslendiği düşünülürse sonucun farklı olacağı rahatlıkla tahmin edilebilir.

Osmanlı düşünürleri iktisat ile ahlakı birlikte ele almaktadırlar. Klasik dönem düşünürlerden Kınalızade Ali Efendi'den son dönem moderleşme düşünürlerinden Namık Kemale kadar iktisat ve ahlak iç içe bielikte değerlendirilmiştir. Dolayısıyla başta Batıcılık olmak üzere farklı görüşlerin varlığına rağmen yaşadığımız coğrafyanın güçlü ve toplumun bağlı bulunduğu değerler sistemiyle barışık veya aynı değerlere bağlı entellektüeller ve ulema sınıfının Osmanlı Devleti'nin sonuna kadar aynı anlayışı benimsedikleri söylenebilir. Bu değerlerin temeli islam olduğuna göre, aynı temellere bakarak günümüz için de yeni bir iktisadi ahlak üzerine yoğunlaşabiliriz.

İSLAM, İKTİSAT VE AHLAK

İslama göre insan, bu dünyada imtihan için bulunmaktadır ve kendi hakkı olduğu için değil kendi hemcinsleri dahil diğer bütün varlıklara karşı da görevleri olduğu için bu dünyadadır. Hem kendisine karşı, hem hemcinslerine ve hem de diğer varlıklara karşı sorumlulukları ve yükümlülükleri vardır. Kendisine zulmedemeyeceği gibi kendisi dışındaki varlıklara da zulmedemez. Başta akıl olmak üzere, mal mülk vs her şey Ona bir emanet olarak verilmiştir. Sahip kıldığı nimetler kaşısında nasıl davranacağı kendisine emanet edilen emanetleri nasıl kullanacağı imtihanın sonucunu belirleyecektir. Evet insan analiz eden akla (ratio) sahip olduğu gibi, aynı zamanda vahyi birincil bilgi kaynağı olarak görür. Sonuçta islam insanının bilme ve iktisadi hayatını düzenleme ve yaşama sürecinde vahye bağlı kalarak aklın bilme gücünü kabul eder (Nasr 2012,77-103)

İnsanın iktisadi hayatında en önemli konu "kul hakkı" na riayettir. Çünkü islam inancına göre affedilmeyecek iki temel günah vardır: "şirk ve kul hakkı". Şirk kişinin Yaraticısına karşı ortak koşmasıdır. Kul hakkı ise başta hemcinsleri olmak üzere diğer varlıklarla ilgili insanın sebep olabileceği hak ihlalleri alanıyla ilgilidir. Dolayısıyla ahlak ve iktisat kadar bu noktada

8 Buna çok genel olarak ekonomide Batıdaki "burjuva *homoeconomicus*" u yerini Osmanlı toplumunda "ahi *alturism*" ine bırakmaktadır denilebilir. Bu konuda geniş bilgi için bak (Bulut 2009).

da, hak, hukuk ve iktisat ilişkisi de son derece önemlidir. Yukarıda ifade edildiği gibi sadece hem cinsleri değil diğer varlıklarla (emanet) ilgili de insanın sorumlulukları bulunmaktadır. Esasen, islam ekonomisi yaklaşımı benimsendiğinde de hukuk iktisadi ilişkilerde belirleyici bir rol oynamaktadır. Ancak bu hukuk anlayışında “kul hakkı” na riayet en temel öncelik taşımaktadır. “Kul hakkı”ndan sakınma konusu söz konusu olunca yapılması gerekirken yapılmayanlar, yapılmaması gerekirken yapılanlar da sonuç doğurmaktadır. Dolayısıyla islamda ahlak ve hukuk birlikte ekonomik ilişkilerin belirlenmesi ve gelişmesinde önemli bir role sahiptir.

Tabiatıyla islam toplumunda ekonomik ilişkiler hukuk ile düzenlenmiş ve teminat altın alınmıştır.. Eğer vicdan ve ahlak duygusu ile hareket edilirse hak ihlalleri baştan önelenebilir. İslam toplumunda ahlakın bittiği yerde hukuk devreye girer. Yani hukukun başladığı yer ahlakın bittiği yerdir.

İslam toplumu bir denge toplumdur. Erdemli bireylerden oluşan bu toplumun iktisat ve ahlak anlayışında bir denge olması kaçınılmazdır (Fara-bi, 2013). Erdemli islam toplumunda bireyler hikmet, şecaat, iffet ve adalet içinde iktisadi ve sosyal ilişkilerini tanzim ederler (Tusi, 2007). İslam filozofları ve mutasavvıfları insanın eğitimle değiştirilebileceğini ve ahlakının geliştirilebileceği konusunda hemfikirdirler. Sadece yönetimleri farklıdır. Filozoflar aklın yetilerinin geliştirilmesine, mutasavvıflarsa nefis ve kalbin eğitimine önem verirler. Tusi’ye göre düşünme yetisi olan aklın bilgiyle donanması ve gelişmesiyle hikmete ulaşır. Gazâlî’ göre Allah’ı bilen, O’na yönelen, Allah için amel eden, Allah katında olanları keşfeden kalptir. Diğer uzuvlar da ona tabidir ve onun hizmetçileridir (Gazâlî, 2002, 7).

İslam insanının ahlakı iktisadi davranışlarında kendi çıkarını maksimize etmeyi temel gaye edinmiş “arzu ve zevkleri peşinde koşan” “*homo economicus*” insan tipinden farklı olduğu söylenebilir. İslami anlamda belli bir ahla-ki altyapıya sahip olan insanın iktisatla ilişkisi farklı olması beklenir. Esasen islam kültüründe iktisat yukarıda ayrıntılı bir şekilde tartışılan Modern Batılı Kapitalist ekonomi anlayışından farklı bir anlama sahiptir. İktisat ifrat (aşırı) ile tefrit (uç) arasındaki orta noktayı temsil eder. Bu cümleden olarak cömertlik iktisadi bir tutum iken, israf ve cimrilik ifrat ve tefriti ifade eder. Üretim ve tüketimde orta yolu tercih eden kişi iktisada uygun davranmış olur. Gelir dağılımında bir uça aşırı zenginler diğer tarafta açlıktan ölen insanların olduğu bir ortam iktisadi (yerli yerinde) değildir.

Mutlak mülk sahibi Allah'tır. Rızkı veren Allah'tır. İnsan yeryüzünde çalışmak ve dünyayı imar etmekle mükelleftir. Çalışma ve imarın zıddı yeryüzünde bozgunculuk çıkarmak ve haksızlık, kul hakkına sebebiyet vermektir. İslam dünyaya aşırı yönelimi ve materyalizmi eleştirdiği gibi insanı dünyadan yalıtılmak ve ruhban bir yaşam sürmeye teşviği kınamaktadır. İslama göre ekonomide salih amel, meşru yollardan hareketle helal kazanç elde etmektir.

İslam insana sevdiği şeyleri paylaşmayı ve sevdiklerinden infat etmeyi öğütlemektedir. Harcamalarda ne cimriliği ne de israfı hoş görmez. İkisi arasında dengeli bir infak anlayışını doğru bulur. İslam ahlakına sahip insan kendisine verilenin emanet olduğu bilinciyle rızıktan infakin rızkın şükürü olduğunu bilir. Mala olan sevgilerine rağmen onu yakınlarla yetimlere yoksullara yolda kalmışlara ihtiyacı kısacası ihtiyacı olanlarla paylaşırlar.

Sonuç olarak islamda yakınlardan başlamak üzere yoksula ve ihtiyaç sahiplerine haklarının verilmesi, bollukta da darlıkta da infak yapılması beklenmekte ve “sevdiğiniz şeylerden vermedikçe iyiliğe erişilemeyeceği” hükme bağlanmaktadır. Bu ahlak anlayışının “*homoeconomicus*” tan ne kadar farklı olduğu okuyucuların takdirindedir. Bu “ekonomik adam” ın modern iktisat bilimi ve dünyasında karşılaşılan sorunların önemli bir nedeni olduğu aşikardır. Bu sorunların çözümü için ümitvar olunabilecek en önemli aktörün ahlak, vicdan ve merhamet sahibi yeni insanı da ahdini hatırlaması ve akdine bağlı kalarak yeni bir iktisadi anlayışı ikame etmesi insanlığın en önemli beklentisidir.

SONUÇ

İnsanlar olarak hepimiz aynı geminin içinde yaşıyor ve menzili maksuda doğru seyrediyoruz. Geminin üst katında bulunanlar zevk-ü sefa içinde eğlenirken alt kattakilerin su ihtiyacı durumunda üst kattakilerden taleplerine olumlu cevap veril/e/memesi durumunda, alt kattakilerin su ihtiyaçlarını gidermek için gemiyi delmeleri ve sonuçta geminin batması ve gemideki tüm insanların boğulma tehlikesi söz konusudur. Azımsanmayacak kadar uzun bir dönemdir dünyaya hakim olan güçler tarafından benimsenen ve öncelenen ekonomik anlayışa bağlı olarak yaşadığımız gezegenin bazı bölgelerinde ahlak sınırlarını ve vicdanları zorlayan hak hukuk ihlalleri ve ihmaller tablosu karşısında sessiz kalındığı taktirde bu ateş “diğergamlıktan uzak bir anlayışla diğerini önemsemeyip sadece kendi çıkarını düşünen” zevk ve sefasını sürenlere de sıçrayabilir.

Günümüzdeki hakim iktisat paradigmasının teorik ön kabullerinin temel aktörü olan “*homoeconomicus*” insan tipinin dünyanın belli bölgelerinde (genel olarak ekvartotun kuzeyi) büyüme ve zengileşme alanında belli bir başarı düzeyini yakaladığı açıktır. Ancak sosyal, hukuki ve ahlaki açıdan bu durumun sürdürülebildiği ile ilgili endişeler günden güne artmaktadır. Açlık ve gelir adaletsizliği başta olmak üzere terör, göç dalgaları ve mülteci krizlerinin de bugüne kadar genelde fakir ve yoksulları yakan ateş zenginlere de yaklaşmakta hatta onlara da değmeye başlamıştır.

Dünyadaki bir çok sorun yanında burada anılan gelişmelerin de etkisiyle son yıllarda iktisat ile ahlak veya iktisat ile etik arasındaki ilişkiler konusundaki çalışmalarda bir artış ortaya çıktığı söylenebilir. Bunun en önemli nedenlerinden birinin son yıllarda sosyal bilimlerdeki aşırı ihtisaslaşmanın doğurduğu sorunların giderek belirginleşmesi ve disiplinler arası çalışmalara olan ilginin artması olsa da daha önemlisinin insanoğlunun maddi alanda ulaştığı maddi refaha rağmen umduğu mutluluk ve huzura kavuşamamasının nedenlerinin araştırılmasının gerekliliğinin giderek daha fazla hissedilmesidir.. Başka bir ifadeyle olay ve olguların parçacı bir bakış ve yaklaşımla açıklanması yerine daha kuşatıcı bir bütünlük içinde anlaşılma-ya ve açıklanmaya olan ihtiyacın giderek artması yanında sosyal bilimcilerin dünyada maddi refaha ulaşma anlamında önemli bir başarı elde edilmesine rağmen manevi huzur ve mutlulukta istenilen düzeye ulaşamaması ve maddi ve teknoloik alandaki bunca gelişmeye rağmen insanoğlunun karşılaştığı sıkıntılarının giderek artması konusundaki kanaatlerin yaygınlaşmasıdır.

Modern iktisat teorisindeki aktif olan birey için değerini önceleme anlamındaki “diğergamlık” ile “erdem ve ahlak” kendi çıkarından sonra gelir ve ikincil düzeydedir. Diğergamlıktan yoksun sadece kendi çıkarı peşinde koşan modern bireyin ve kapitalizmin en önemli gücü olan sermaye sınıfının vicdan ve ahlak duygusunu dışlayan yaklaşımıyla erdemler kaybolmakta ve bencillik, hırs ve ötekenden daha fazla yararlanma ve hak sahibi olma anlayışı içinde toplumun gelir seviyesi ve maddi zenginliği yükselse bile bu tek tek bireylerin yüzünü güldürememekte, sonuçta başta ahlak ve psikoloji olmak üzere insanla ilgili diğer alanların iktisat ile daha barışık hale getirilmesi konusundaki çalışmalara verilen önemde bir artış ortaya çıkmakta ve bu çerçevede altruist insan tipinin yeniden keşfi gündeme gelmektedir. Burada iktisatçıları bekleyen önemli bir soru da ekonomik alanda modern Batı medeniyetinin ürünü “*homoeconomicus*” insan tipi yerine “altruist” insan tipinin ve anlayışının nerede ve ne zaman ortaya çıkabileceğidir.

Batı merkezli modern ekonominin oluşum ve gelişim sürecinde Avrupa'dan Afrika'ya, Amerika'dan Asya'ya tüm kıtalardaki kadim kültür ve medeniyetler bir meydan okuma, yeni bir iktisat zihniyeti ve sistemiyle karşıladı. Bu meydan okumanın değişik adlandırmaları oldu. En yaygın kabul edilen tanım "kapitalizm" olarak karşımıza çıkmaktadır. Kapitalizm Batıda doğdu ama sonra bu zihniyet ve sistem neredeyse tüm dünyayı etkiledi. Günümüzde dünya ekonomik üretim merkezi doğuya Çin ve Hindistan'a kayıyor. Acaba bu yeni üretim merkezlerindeki yeni insan tipi Batının bize armağan ettiği "homoeconomicus"tan ve sistem olarak "kapitalizm"den farklı mıdır? Yoksa aynı aktör ve sistem Batıda olduğu gibi doğuya mı kaymıştır? Daha güzel bir gelecekte ümitvar olabilmek için bu mesele başta iktisatçılar olmak üzere tüm bilim ve devlet adamlarını ve omuzları üzerinde baş taşıyan tüm insanları yakından ilgilendirmektedir.

Şu ana kadar yaşanan gelişmelere bakıldığında bu gün sadece Batı'da değil Doğu'da da, yeni üretim merkezlerinde de yani Çin ve Hindistan'da da "homoeconomicus" insan tipinin ve sistem olarak da kapitalizmin hükümü sürmektedir. Belli bir gelişme süreci yaşamış olan Güney Kore ve hatta Japonya'da da uygulanan kapitalist sistemdir. Farklı bir sistem olduğunu söylemek zordur. Aynı şey Rusya için de geçerlidir. Şu halde "altruist" insan tipi ile farklı bir iktisat anlayışı ve iktisat- ahlak ilişkisinin doğabileceği yer neresi olabilir? Günümüzde yaşadığımız krizlerin derinliği ve tarihsel tecrübeye de göz atarak bunun yaşadığımız ilk medeniyet havzasında bereketli hilal bölgesinde, yani müslümanların en yoğun olduğu bölgede, ortaya çıkmasını beklemek en tabii durum gibi görünmektedir.

İslam filozofları insanın öncelikle kendisini tanıyarak, yani nefis ve beden uyumunu sağlayarak hem bu dünyada hem de öbür dünyada mutlu olacağını vurgularlar. Nefis beden uyumunun sağlanmasındaki temel unsurlar ise, nefsin güçlerinin adalet ve itidal üzere hareket etmesiyle erdemlere ulaşmaktır. İnsanın maddi ve manevi yönlerinin birlikte ele alınması ve bu çerçevede ihtiyaçlarının giderilmesinin önemi daha açık bir biçimde ortaya çıkmaktadır. Sonuçta en azından insan ve topluma ahlak-iktisat bütünlüğü çerçevesindeki bir yaklaşım ve anlayışın günümüz dünyasında yaşadığımız sorunların çözümünün kolaylaştırılmasına bir başlangıç oluşturması açısından hayati derecede önemli olduğu söylenebilir.

Kaynaklar

- Baechler, Jean (1994), *Kapitalizmin Kökenleri*, Çev. M A. Kılıçbay, İmge Kivabevi Yay, Ankara.
- Bulut, M., (2009), "Reconsideration of Economic Views of a Classical Empire and a Nation State during the Mercantilist Ages" *American Journal of Economics and Sociology*, (SSCI), Vol: 68, No. 3, 791-828.
- Bulut, M., Akkemik, A., Göksal, K. (2012), "An Aconomic Research on Worldviews: Religion and Altruistic Economic Behavior" Assosication for Heterodox Economics, AFEP *International Conference on Political Economy and the outlook for Capitalism*, Sorbonne, Universite de Paris 1, 5-7 July 2012, Paris, France.
- Bulut, Mehmet, Akkemik, A., Göksal, K., Ogaki, M. (2013). "Do Worldviews Affect Donations? Evidence from Experiments in Turkey". *9th EBES Conference*, La Sapienza University, Roma, 10-13 Ocak 2013.
- Braudel, F., (1972), *The Mediterranean and the Mediterranean World in the Age of Philip II*, 2 vols., Trans.: S. Reynolds, New York.
- (1973), *Capitalism and Material Life, 1400-1800*, Trans.: M.Koçhan, New York.
- (1984), *Civilisation and Capitalism, 15th -18th Century*, Trans.: S. Reynolds, 3 vols., William Collins.
- Farabi (2013) *Erdemli Toplum*, İdeal Devlet, Çev: A. Aslan, İstanbul
- Fontaine, Laurence (2008), *The Moral Economy, Powerty, Credit, AND Trust in the Early Modern Europe*, Cambridge Üniversitesi yay., New York.
- Gazali, M. (2002). *İhyâü Ulûmi'd-Dîn*, Çev: Ahmet Serdaroğlu, Hikmet Neşriyat, İstanbul.
- İbn Haldun (2011), *Mukaddime* 2 cilt, Haz. Süleyman Uludağ, Dergah Yay. İstanbul.
- Kant, Immanuel (2013), *Ahlak Metafiziğinin Temellendirilmesi*, Çev: I.Kuçuradi, Türk Felesefe Kurumu Yay., Ankara.
- Kınalızâde Ali Çelebi (2007), *Ahlâk-ı Alâî*, haz. Mustafa Koç, Klasik Yayınları, İstanbul.
- Marks, Karl (2011), *Kapital, Ekonomi Politîğın Eleştirisi*, Çev. M. Selik, İstanbul.
- Pirenne, Henry (2015), *Ortaçağ Avrupa'sının Ekonomik ve Sosyal Tarihi*, Çev. U. Kocabaşoğlu, İletişim Yay, İstanbul.
- Rothschild, Kurt W. (1993) *Ethics and Economic Theory*, Edward Elgar, Aldershot.
- Rothorn, Robert (1996) "Ethics and Economics, An Economist's View", *Economics and Ethics?*, (ed: P. Groenewegen), Routledge, London, içinde, ss. 15-33.
- Sen, Amartya (2003), *Etik ve Ekonomi*, Çev: Ali Süha, İstanbul.
- Shionoya, Yuichi (2005) *Economy and Morality, The Philosophy of the Welfare State*, Edward Elgar, Cheltenham.
- Smith, Adam, (1776) (1990), *An Inquiry into the Nature and Causes of the Wealth of Nations*, Londra.
- (1759), *The Theory of Moral Sentiments*, Londra.
- Sombart, Wener (2005) *Kapitalizm ve Yahudiler*, Çev. S. Gürses, İleri Yay, İstanbul.
- Tusî, Nasîruddin (2007), *Ahlak-ı Nâsirî*, çev. Anar Gafarov & Zaur Şükürov, Litera Yayınları, İstanbul.

- Ülgener, Sabri (1991), *İktisadi Çözülmenin Ahlak ve Zihniyet Dünyası*, Der Yayınları, İstanbul.
- Wallerstein, I. (1974-78-80), *The Modern World System*, (3 vols.), New York.
- Weber, Max (2014) *Protestan Ahlakı ve Kapitalizmin Ruhu*, Çev. M. Ökten, İstanbul.
- Weiss, Paul (1942) "Morality and Ethics", *The Journal of Philosophy*, C. 39, S. 14, 381-385.